

Roger Fjellström

Filosofens mord

Fallet Louis Althusser

Historien känner filosofer som blivit dödade och filosofer som tagit sitt liv, men ingen så vitt jag vet som har mördat. Åtminstone inte i verkligheten, ska tilläggas. Harald Ofstad, framlidne professorn i moralfilosofi vid Stockholms universitet, brukade chockera sina studenter genom att i föreläsningar om den fria viljan välja exemplet med en man som överväger olika sätt att mörda sin hustru Olga, bland annat strypning.

En filosof som gick till handling var Louis Althusser. Ströp han hustrun i sinnesförvirring eller medvetet, med vilje eller utan, överlagt eller impulsivt? En domare straffriförklarade honom, med stöd av en 150-årig lag och på tillskyndan av psykiatriker, psykoanalytiker och landets justitieminister. Han togs in för tvångsvård ett par år, för att sedan, en sårling med stödkontakt i vården, bo i egen lägenhet i Paris.

Händelsen inträffade 1980. Fem år före sin död 1990 skrev Althusser en självbiografi tänkt att belysa saken, *L'avenir dure longtemps* (Framtiden varar länge). Den utkom 1992, av utgivarna Olivier Corpet och Yann Moulier Boutang, kompletterad i en senare utgåva med ytterligare material. Nyligen gav de ut en sista volym med hans självbiografiska texter, *Des rêves d'angoisse sans fin* (Ångestdrömmar utan ände).

Samtidigt med *L'avenir* kom första delen av Moulier Boutangs *Louis Althusser: Une biographie; La formation du mythe, 1918–1956*. Fortsättningen har uteblivit. Däremot har Althussers brev till hustrun publicerats, liksom breven till Franca, en annan älskad kvinna, samt diverse filosofiska manuskript från hans efterlämnade papper. Hans verk är flitigt oversatta, intresset för filosofen har mot förmodan tilltagit.

På 60- och 70-talet hölls Althusser för en av de främsta franska filosoferna, åtminstone en av de mest inflytelserika. Ändå var hans akademiska status blygsam. Från 1948 var han studiehandedare och styrelsens sekreterare vid École Normale Supérieure i Paris (förkortad ENS). 1965 låg han bakom två verk som höjde den marxistiska filosofins nivå: den egna *Pour Marx* (För Marx) och den kollektiva *Lire Le Capital* (Att läsa Kapitalet), där han med elever tolkade Marx i strukturalistisk anda – i opposition till den då populära humanistiska marxismen, inspirerad av Marx' ungdomsverk.

Jag träffade honom hösten 1967 och var en av dem som i Sverige introducerade och diskuterade de althusserianska teorierna. Mannen var opretentiös, mild och vänlig, väckte genast min sympati. Han tog emot i sitt kontor under den stora trappan i ENS, där studenter enkelt kunde möta och prata med honom.

Förmiddagen den 16 november 1980 satt Althusser i trappan ovanför kontoret tillsammans med sin vän, skolans läkare Pierre Étienne och väntade på en ambulans som skulle ta honom till Sainte-Anne, ett mentalsjukhus i Paris. Étienne pratade oavbrutet. Althusser var tyst. Med mordet på Héléne dödade han samtidigt tillvaron på skolan som varit hans liv, dödade sitt rykte som intellektuell, liksom möjligheten till normalt liv.

Vad hade hänt, och varför? Det är frågorna som både självbiografin och biografin öppnar med. Althusser skildrar situationen som en scen i en film: ”Plötsligt står jag i morgonrock vid huvudändan av sängen i min lägenhet . . .”. Han beskriver det grå novemberljus som faller in genom det höga fönstret inramat av tunga röda draperier. Framför honom: Héléne, på rygg, även hon i morgonrock, höfterna vilande mot sängkanten, fötterna mot golvet.

Så befinner han sig på knä bredvid henne, i färd att med tummarna massera hennes hals i V-form från halsgropen mot öronen. Hennes ansikte är lugnt, fridfullt – men nu ser han att blicken är stel och en bit av tungan sticker ut mellan tänderna. Död, strypt, hur var det möjligt? Althusser reser sig, skriker ”Jag har strypt Héléne!”, rusar ut i trapphuset, störtar skrikande samma fras över till dr Étienne – som bor bara 30 meter bort – och bultar våldsamt på dörren. Doktorn öppnar. Tillsammans beger de sig till lägenheten där Héléne ligger.

En ordentlig utredning gjordes aldrig. Men Moulier Boutang har talat med Pierre Étienne. Denne angav en annan tidpunkt än Althusser, tio över sju i stället för strax före nio. Vid sju var det alltså mörkt ute. Doktorn och hans hustru Denise hade fönster mitt emot Althusserns sovrum. Även om klockan varit nio skulle inget ljus ha kommit in till dem; draperierna var fördragna.

Paret hörde inte Althusser skrika i tidiga morgonen. De väcktes av att han ringde och bultade på dörren. När Étienne öppnade mötte han heller inget skrik, men ett upprört: ”Pierre, kom och se, jag tror att jag har dödat Héléne!” I sovrummet rådde ordning. Hélénes kropp låg på golvet mellan säng och vägg. Vid Étiennes undersökning befanns kroppen vara kall. Iakttagelsen tyder på ett ansenligt uppehåll innan doktorn kontaktades. En döds kroppstemperatur sjunker med ca två grader första timmen, sedan med en grad per timme tills rumstemperaturen nås.

I självbiografin säger Althusser att det inte fanns några strypmärken.

Ändå kunde rättsläkaren konstatera död genom strypning. Enligt en uppgift som Moulrier Boutang fått skulle struphuvudet vara krossat. En motsvarande handling saknar Althusser minne av, men han mindes att Héléne inte kämpade emot! Händelsen omtalar han ömsom som ”dramat” och ”min hustrus död”, ömsom som ”mordet”.

I den nyligt utgivna boken finns en märklig text från mitten av 80-talet, *Un meurtre à deux* (Två om ett mord), som utvecklar teorin att Louis ströp Héléne men att hon var med på saken och iscensatte sin död genom honom. Detta skulle befria honom från skuld. Texten fanns i Althusserns arkiv och tillskrivs på papperet den psykiatriker som hade regelbundna samtal med honom efter mordet. Men som utgivarna övertygande argumenterar är troligen patienten författaren. Den är en objektiverad fantasi om skuldlöshet.

En liknande manipulation misstänker jag även om en annan text, som beskriver en föregiven dröm den 10 augusti 1964. Texten var klamrad med andra drömbeskrivningar från samma tid. Det är erotiska våldsscener med system och modern, vilka flyter ihop. Texten slutar så: ”Jag ska alltså döda henne, *hon medger detta*, och genom hennes medgivande ska det ske (jag gör mitt bästa) jag är inte skyldig.” Héléne var både som en syster och en modersgestalt för honom. Althusser, liksom de båda utgivarna, har uppfattat drömmen som förebådande mordet på Héléne. Detta var som han ville ha det: hans djupt undermedvetna bestämde handlingen. Han hade t.o.m. en teori om att drömmar kommer ur det undermedvetna och förebådar en kommande verklighet.

Drömbeskrivningen skiljer ut sig genom sin lätt maniska anföring och att den är mer analys och tolkning än de andra. Här upprepas gång på gång det centrala – våld, död och förövarens skuldlöshet, temana i den tjugo år senare *Un meurtre*. De andra av 60-talets mardrömmar som Althusser upplevde som ”fruktansvärda” är bleka i jämförelse. I ett brev till Héléne 1969 skrev han: ”Förbindelserna med mitt undermedvetna är inte vilsamma. Fruktansvärda mardrömmar, med hallucinatorisk skärpa. Härom natten slog jag min mor och hade en uppgörelse med min far. Nu i natt en hemsak dröm om Nicole. Det är ett gott tecken, ty här är nya teman. Men jobbigt är det.”

Den ”förebådande” drömmen hittades i Althusserns lägenhet av en kvinnlig vän, i det rum med hans personliga arkiv som han kallade Hélénes rum. Althusser var vid tillfället återintagen. Fyndet gjorde väninnan året innan *Un meurtre* och självbiografin tillkom. Det ser för mig ut som att Althusser hade planterat dokumentet att upptäckas av henne. Han förmedlade det genast med feta understrykningar till sin psykoanalytiker och förankrade så sin magiskt styrkta oskuldsteori hos denne.

I en filosofisk text några år tidigare fanns en om möjligt än mer grotesk

variant av förklaringen: ”Jag skriver detta i oktober 1982, ute efter en fruktansvärd prövning på tre år som jag har genomgått [...]. Ty jag har strypt min hustru som var mitt allt, under en intensiv och oförutsägbart mental förvirring [...] hon som älskade mig så mycket att hon bara ville dö i avsikt att förne att hon levde, och utan tvivel har jag, i förvirring och omedvetenhet, ’gjort henne denna tjänst’ som hon inte värdade sig mot och dog av.”

Notera, Althusser har här utsträckt prövningen från mindre än två år till tre hela år. Det kanske är en freudiansk felskrivning som skvallrar om att året som föregick mordet förberedde det. Enligt biografen kände flera i bekantskapskretsen till att det stormade om paret. Dagen innan hade hustrun till direktören för ENS mött Hélène i skolans entréhall. Hon hade Hélénes förtroende, visste att det stod illa till med paret. ”Det är bara att bedja”, blev Hélénes avskedsord. De röjer en upplevelse av hot snarare än en vilja att dö.

Jag lutar åt att Althusser var straffbar gärningsman, förvisso galen i gärningen men på ett sätt som han delar med åtskilliga mördare. Samtidigt finns här en tragedi av klassiskt grekiskt slag. Båda tycktes oemotståndligt drivas till undergång genom den andra, som att de delade oförmågan att leva gott, samtidigt som de livet igenom delade kampen mot samma oförmåga. Till fult favoritinslag i den hörde de sista åren känslomässig utpressning genom självmordshot.

De hade träffats kort efter kriget. Vid tiden för mobiliseringen hade Louis Althusser, tjuogoett, som en av de främsta antagits vid ENS. Kriget tillbringade han skyddad i ett tyskt fångläger. Hans största olycka vid krigsslutet var att han förlorat fem år i konkurrensen med jämnåriga studiekamrater, vilket enligt egen utsago medförde den första stora depressionen i hans liv.

Hélène Rytman var åtta år äldre, judinna med östeuropeiska rötter, kommunist och oförfärad motståndskämpe under hela kriget. Hon hade känt folk som Aragon, Camus och Eluard, arbetat på förlag och i filmproduktion, bland annat som assistent till Jean Renoir. Hennes självsvåld i förening med ett ovanligt vittomfattande kontaktnät gjorde emellertid att hon kom att misstänkas av folk i kommunistpartiet för att vara spion och sabotör, varför hon uteslöts.

Louis blev genast fascinerad av denna fantastiska kvinna, tuff som en karl, samtidigt urspårad, ensam, missbedömd. Hon sporrade honom att närma sig kommunismen och ett par år senare, när han blivit anställd vid ENS, gick han också in i partiet, Europas mest stalinistiska. Han tog till livsuppgift att stötta sin Hélène, bland annat i att hon skulle återupprättas hos partiet. Det lyckades aldrig. Hon kom att bli ett kors som han i trots mot världen bar under ideliga förödmjukelser.

Med tiden skulle han undra om han hade upppoffrat sig för en kvinna som fabulerat sitt förflutna. Han fick från välinformerade källor höra att hon aldrig varit med i partiet. Och det gick inte att uppbåda en enda person som kunde vittna för henne. Hélène skrev en bok om tiden i motståndsrörelsen som Camus refuserade. Hon hade också fört dagbok genom åren. Såväl bok som dagbok och troligen en del brev försvann. Moulier Boutang gissar att det skedde genom Althusserns försorg. Fick dokumenten försvinna för att inte solka hennes bild, eller hans?

Hélène var den första kvinna som Louis låg med, vid det laget nästan trettio. Det var hon som tog initiativ, och hennes kroppsliga frimodighet skrämde honom. I självbiografen hävdar Althusser att han efter deras samlag sjönk ner i en depression som krävde ett tjugotal elchockbehandlingar för att hävas. Sambandet är knappast trovärdigt, enligt Moulier Boutang, men jag tror att det illustrerar en upplevelse hos Althusser. Han tycks alltid ha haft en rädsla att kvävas eller uppslukas av henne, vilken han motverkade genom att ständigt skapa en distans mellan dem, bland annat genom att notoriskt träffa andra kvinnor. De gifte sig sent och med tvekan, först fem år före mordet.

Althusserns självbiografi, framhåller Moulier Boutang, är starkt subjektiv och pendlar mellan fantasi och verklighet. Althusser heroiserar Hélène och svärta sig själv, som för att underbygga bilden av defekt jag och galet undermedvetet. Han tecknar sig som svårtat bipolär, konstant levande mellan depression vid självmordets rand och yrande mani, då han kunde göra tok som att försöka stjäla en atomubåt.

Sanningen är emellertid, klargör biografin, att han större delen av tiden skötte sitt arbete prudentligt, ja överambitiöst, utan att någon på ENS kände till hans depressioner. Dessa inföll när schemat tillät, särskilt vid konflikteliminering tillfällen. Ett exempel är när studentrevolten 1968 vände upp och ner på Paris, i trots av kommunistpartiets fördömanden. Då lade Althusser in sig på psyket. I dag gissar jag att depressionerna skulle tillskrivas kastrationsångest pålagrad av överansträngning intill utbrändhet.

Ett intressant spår, verkningsfullt exploaterat av Althusser, leder till tiden före hans barndom. Det var Hélène som gav honom ett utkast till en transgenerationell psykoanalys, inspirerad av Jacques Lacan. I ett brev i juli 1964 tecknade hon hans släkträd, med mönster av en genomgående patriarkal authoritarianism som hos Louis föräldrar kom till egenartat uttryck. Louis blivande mor Lucienne Berger och hennes syster paradades ihop med de två äldre sönerna i familjen Althusser, deras umgängesvänner. Luciennes tilltänkte hette Louis. De hade likheter som gav tycke, deras kommunikation låg på det själsliga och intellektuella planet, båda var troende katoliker, de pratade, läste och studerade, inriktade på lärarbanan. Louis siktade högst, på ENS.

Första världskriget kom emellan. Båda bröderna mobiliserades. En dag 1917 återvände Charles ensam på permission. Louis hade stupat. Charles erbjöd sig, i biblisk tradition, att överta broderns fästmö. Hon tackade ja, troligen pressad av familjerna. De gifte sig, hon bara arton, han tjugonio. Bröllopsnatten, i armarna på en berusad karl med sina erfarenheter från fältbordellerna, blev en chock för Lucienne som gav henne bestående avsmak för det kroppsliga och kom i vägen för kärlek till mannen. Han förvärrade saken genom att innan han återvände till fronten supa upp hennes besparingar och förbjuda henne att bli lärare.

Nio månader senare föddes deras son. Denne gavs den döde älskades namn, Louis. Gossen var som satt till världen med uppdraget att utgöra sin mors kärlekssubstitut och kompensera hennes olycka. Hans liv var in-tecknat av skuld och död. Barnet, pojken, mannen kom att bära på ett djupt, oförstått främlingskap. Med detta beträdde och fullkomnade han den döde Louis Althusser's karriärväg: hängivet troende (Kyrkan sedermera uppgraderad till Partiet), ENS, lärare av karismatisk dignitet.

Redan namnet "Louis", skriver han, var ett upprepat emfatiskt klingande "Le Oui" (Jaet. . .) till Det Gamla Huset – innebörden av det tyska namnet "Althusser". På insidan förblev han ofullgånge, knappt ens en skugga. I *Les faits* (Fakta, ingår i *L'avenir*, ett första försök till självbiografi från 1976) leker han med att framkalla sig som en annan och lyckligare person vid namn "Pierre Berger". Dennes födelse skildras muntert och sagoaktigt.

Kvinnan, modern var den som hade fått honom att avstå eget liv. Olyckliga Hélène, som till utseendet var mycket lik Lucienne och vars karriär likaså uteblev, blev hennes ställföreträdare. Under Louis tillagsinställda kärlek grodde hat. Hans intellektuella rationalitet var tilltvingad, ständigt hotad av utbrott och dyster förtvivlan.

Althusser hade antagligen helst blivit konstnär och diktare. Han var en mycket skicklig tecknare och målade en del. I sina brev till Hélène briljerade han ofta med att skriva i olika kända författares stil. När han som Pierre Berger – konstruerat av sitt andra förnamn och moderns släktnamn – skrev det första, avbrutna självbiografiska utkastet, föreställde han sig enligt Moulrier Boutang verket under diktaren Célines auspicier.

Kanske vann på ett sätt Hélène i självmordsutpressningen. Hon, den utmönstrade, fick lämna scenen, medan han, den store filosofen, hade att leva med skuld och skam som han med blandad lögn, fantasi och haltande sanning sökte hantera, ungefär som hon hade gjort, likaså utan att bli trodd.

Filosofen hade blivit stor på en teori om samhällsliv och historia som processer "utan subjekt". Senare skulle han komma att beundra Machiavelli mest bland tänkare: den för-nietzscheanske analytikern av stora

mäns handlingskraft ohämmad av gängse moral. Jag undrar om Althusserns galenskap och mord utgjorde hans uppror, hans alltför sena och perverterade tillgrepp av sin subjektivitet?

En dag 1986 ljöd bestämda steg i trapphuset på ENS. Sekretariatet fick ett oväntat besök. En äldre, alltjämt stilig herre med det grå håret på ända klev in och frågade med djup stämma var och när han skulle ge sin lektion.

– Lektion i vad, Monsieur Althusser?

Louis – eller var det Pierre? – vände och gick ut.

LITTERATUR

- Althusser, Louis. 1992. *”L’avenir dure longtemps”, suivi de ”Les Faits”*. Utgiven och med förord av Olivier Corpet och Yann Moulier Boutang. Paris: Stock/IMEC. Utvidgad pocketutgåva 1994. Ny utvidgad utgåva 2007, i pocket 2013.
- . 1998. *Lettres à Franca*. Utgiven och med förord av Yann Moulier Boutang och François Matheron. Paris: Stock/IMEC.
- . 2009. *Machiavel et nous*. Utgiven av François Matheron, förord av Étienne Balibar. Paris: Tallandier.
- . 2011. *Lettres à Hélène*. Utgiven av Olivier Corpet, förord av Bernard-Henri Lévy. Paris: Grasset/IMEC. Pocketutgåva 2013.
- . 2015. *Des rêves d’angoisse sans fin: Récit de rêves (1941–1967), suivi de ”Un meurtre à deux” (1985)*. Utgiven och med förord av Olivier Corpet i samarbete med Yann Moulier Boutang. Paris: Grasset/IMEC.
- Moulier Boutang, Yann. 1992. *Louis Althusser: Une biographie, 1, La formation du mythe, 1918–1956*. Paris: Grasset.